

Miniatura arabského jara: Revoluce, kontrarevoluce a sektářství v Bahrajnu

Mitchell Belfer: Smal State, Dangerous Region: A Strategic Assessment of Bahrain.

1. vydání. Frankfurt: Peter Lang, 2014, 412 stran, ISBN 978-363-164-639-7.

Toby Matthiesen: Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring that wasn't.

1. vydání. Stanford: Stanford University Press, 2016, 198 stran, ISBN 978-0-8047-8573-0.

Miloš Mendel: Arabské jaro: Historické a kulturní pozadí událostí na Blízkém východě.

1. vydání. Praha: Academia, 2015, 349 stran, ISBN 978-80-200-2474-9.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1578>>, recenzní esej publikován online 2. prosince 2018.

ÚVOD: VĚTŠINOVÁ A MENŠINOVÁ AKADEMICKÁ NARACE

Primárním impulzem k sepsání recenzního eseje o revolučním Bahrajnu byla četba mimořádně provokativní, leč svým rozsahem monumentální, čtyřsetstránkové monografie Mitchella Belfera. Cílem eseje je proto konfrontovat akademický mainstream, zde zastoupený pracemi Tobyho Matthiesena a Miloše Mendela, s tezemi Belfera, který asertivně staví celý dosavadní diskurz na hlavu.

Máme-li stručně představit autory, Mitchella Belfera lze charakterizovat jako politologa a odborníka na mezinárodní vztahy, v rámci nichž se profiluje tematikou malých států a mezinárodního terorismu. Autoři reprezentující v tomto eseji akademický hlavní proud naopak sdílejí průpravu v blízkovýchodních studiích, hovoří arabsky a disponují školením v historii a reáliích blízkovýchodních zemí. Toby Matthiesen akademicky debutoval právě zde recenzovanou knižní monografií o Bahrajnu. Miloš Mendel pak patří k nejvýraznějším postavám české arabistiky, dlouhodobě se zabývá problematikou islamismu a mezi jeho nejdůležitější monografie patří *Džihád: Islámské koncepce šíření víry* (1997/2010) nebo *Hidžra: Náboženská emigrace v dějinách islámských zemí* (2006).

Narace akademického mainstreamu hovoří o tom, že autoritářsky vedený režim, ovládaný sunnitskou dynastií Ál Chalífa a podporovaný Západem i dalšími monarchiemi sdruženými v Radě pro spolupráci v Zálivu (GCC), ovládá a diskriminuje většinově šiitskou populaci, odstavovanou od politické moci i ekonomických příležitostí. Majorita se proto pod dojmem celoregionálních událostí známých jako arabské jaro vzbouřila ve jménu rovnoměrnějšího rozdělení politické moci a ekonomických zdrojů, přičemž zpočátku sunnitská menšina i šiitská většina vystupovaly společně v jednotné revoluční koalici. Režim

přesto disponoval nezanedbatelnou sociální základnou hostujících asijských dělníků sloužících i v loajálním represivním aparátu. Navíc se režimu dařilo rozdmýchat sektářství a získat tak opětovně na svou stranu i bahrajnské sunnity. Kontrarevoluce definitivně zvítězila poté, co režim proti stále radikálnějším demonstrantům nasadil represivní složky, a to za paralelní vojenské intervence armád GCC.

Belferův příběh je proti tomu zrcadlově obrácený. Bahrajnský režim lze podle jeho knihy označit za inkluzivní, podporující občanskou společnost a reformami neochvějně nasměrovaný k demokracii. Sunnité jsou, zejména po započtení hostujících asijských dělníků, jasnou majoritou, přičemž neexistují doklady o diskriminaci šiitů. Nelze proto hovořit o emancipační ani celonárodní revoluci požadující spravedlivější přerozdělení moci a ekonomických zdrojů, přičemž kritika role asijských kontraktorů v bezpečnostních složkách při potlačování revolucionářů je bohapustým rasismem. Revoluce snažící se rozdělit národ podle Belfera nebyla integrální součástí arabského jara, ale sektářskou konspirací, vyprovokovanou několika marginálními šiitskými militantními skupinami snažícími se nastolit teokracii a podporovanými a řízenými Íránem. Zásah armád GCC byl proto namíště, naopak neochota USA s Obamou v čele vystoupit jednoznačně na straně monarchie pošramotila důvěru ve společenství trvající desetiletí.

Recenzní esej identifikuje čtyři hlavní okruhy argumentů týkajících se příčin bahrajnské revoluce, ve kterých mezi Belferem a akademickým mainstreamem panuje spor. Jde přitom o obecněji relevantní témata, o nichž se diskutuje v souvislosti s revolucemi v dalších arabských zemích. Zaprvé je to téma role zahraničních aktérů jako agentů revoluce, či naopak kontrarevoluce; v naší „bahrajnské“ eseji primárně otázka role Íránu a Saúdské Arábie. Zadruhé téma širší kontextualizace revoluce; v naší eseji revoluce jako vyvrcholení vnitropolitické či bilaterální regionální dynamiky nebo revoluce jako součást celoregionálních událostí arabského jara. Zatřetí téma sektářské, regionální, etnické či tribální segmentace společnosti a její nesoulad s rozdělením moci a ekonomických zdrojů koncentrovaných pouze v privilegovaných společenských segmentech; v naší eseji otázka diskriminace šiitské většiny. Začtvrté politika identity a její dynamika během arabského jara; v naší eseji rozbor možných faktorů sektářské polarizace rozdělující a oslabující revoluční koalici šiitů a sunnitů.

Recenzní esej se proto bude věnovat těmto čtyřem okruhům problémů podrobněji, přičemž u každého z nich bude konfrontovat Belferovu naraci s akademickým mainstreamem. Bude-li to možné, u každého ze čtyř tematických okruhů nejprve představí Belferovo podání a argumentační logiku, druhá část každého tematického oddílu pak bude věnována konkurenční naraci akademického hlavního proudu. Doplnkově navíc zazní – tak jak bývá v recenzích běžné – kritický názor recenzenta samého. Ten se netají svou kritičností k Belferově monografii, výtky proto budou směřovat především, nikoliv však pouze, k němu.

Sekundárním motivem k sepsání eseje byl autorův předpoklad, že pochopit dramatické celoregionální revoluční události z roku 2011 a dobrat se odpovědí na ony obecněji pokládané otázky bude snazší na případě malé ostrovní monarchie, jako je Bahrajn, než v případě větších, komplexnějších a méně přehledných společností, jako je Tunisko, Egypt nebo Sýrie. V tomto ohledu byl autor inspirován klasickým Dürkheimovým (2002) metodologickým východiskem, že analyzovat všeobecně platné sociální funkce náboženství je snazší u jednodušších náboženství, nikoliv prostřednictvím výzkumu těch komplexnějších a méně transparentních.

ODLIŠNÉ HODNOCENÍ ROLE ÍRÁNU A SAÚDSKÉ ARÁBIE: VLIV ZAHRAŇIČNÍCH AKTÉRŮ

Bahrajn je podle Belfera malým ostrovním státem nacházejícím se v nebezpečném a geopoliticky exponovaném regionu. Záhadou proto je, jak dokáže přežít a čelit silnějším regionálním mocnostem (Belfer 2014: 11). Takovou mocností je dle Belfera Írán. Revoluční

Írán je revizionistickým státem. Tedy velmocí na vzestupu, jejímž cílem je redefinovat *status quo* v oblasti. To v případě Bahrajnu znamená naplnit historické nároky a anektovat ho jako 14. provincii. Mezikrokem k tomuto cíli má být podle Belfera revoluční změna bahrajnského režimu podle íránského scénáře z roku 1979. Naopak Spojené státy, Saúdská Arábie a GCC mají zájem udržet stávající stav. Írán proto zadržují a udržují tak mimo jiné i nezávislost Bahrajnu.

Již roku 1783, kdy se rod Ál Chalífa chopil moci nad Bahrajnem, se podle Belfera zrodila konstanta determinující osud Bahrajnu a jeho vládnoucí elity: strategická poloha malého státu generuje množství nepřátel, ale také spojenců, protože ti všichni zde chtějí mít vliv. Přežití Bahrajnu proto závisí na dlouhodobě pěstované schopnosti vládnoucí elity včas uzavírat strategická spojení. Klíčovou roli strategického rozhodování vládnoucí elity Belfer shrnuje takto: „*Bahrajn je stát závislý na spojeneckých aliancích a jeho samotné přežití lze redukovat na činění těch správných rozhodnutí o těch správných spojeních v ten správný čas*“ (Tamtéž: 287). Mezi akademiky takto vzácně nekritické hodnocení bahrajnské vládnoucí elity pak jde napříč celou knihou, kterou Belfer uzavírá následovně: „*Bahrajnu vládnou lidé, kteří [oproti jiným arabským zemím, pozn. K. Č.] vědí, jak mají vládnout. [...] Vše v dnešním Bahrajnu je redukovatelné na věc národního vedení [leadership], které rozvinulo ekonomiku a občanskou společnost*“ (Tamtéž: 400–401).

Podle Belfera Bahrajn v tomto geopolitickém kontextu čelí dvěma provázaným hrozbám: domácím šíitským militantům a vnější íránské asymetrické hrozbě. Šíitská opozice podle Belfera pracuje se sektářstvím a hájí zájmy Íránu. Využívá matoucí jazyk lidských práv a demokratických reforem, ale ve skutečnosti jí imponuje íránský teokratický model. Zneužívá přitom frustraci šíitského obyvatelstva. Navíc militanti zvyšují náklady státu na bezpečnost a odrazují investory. Chybí pak zdroje na zlepšování životní úrovně a generování pracovních míst, čímž se vytváří podhoubí další radikalizace. Opozice se tak podle Belfera snaží společnost politicky mobilizovat a šíity odcizit od sunnitů i dynastie Ál Chalífa. Nastalý chaos a násilí pak má využít Írán k ospravedlnění intervence, kdy by prosadil změnu režimu, nebo Bahrajn dokonce anektoval. V Belferově příběhu Írán vystupuje jako hybatel, bahrajnská opozice působí jako nesympatická loutka. Belfer proto režimu radí maximální opatrnost ve věci reforem, přičemž nepřímou racionalizuje porevoluční represe. Přitom pro Belferův výklad je zejména ve věci hodnocení íránské hrozby typická těžko falzifikovatelná argumentace budoucností, budoucími íránskými kroky a budoucím vývojem (Tamtéž: 14–40).

Belfer dává revoluční dění z roku 2011 do historického kontextu, mezníkem je mu zde především íránská revoluce z roku 1979. Připomíná, že právě tehdy byly obnoveny íránské nároky na Bahrajn, přičemž íránská revoluce změnila dynamiku mezinárodních vztahů v Zálivu i vnitropolitického provozu v samotném Bahrajnu. Nárokování Bahrajnu tak není jen výsledkem relativně neměnných íránských státních zájmů, ale nově do nich vstupuje i šíitská politická ideologie, čímž se vše dále komplikuje. Nebezpečnost Íránu v očích Bahrajnu podtrhuje fakt, že Íránci v minulosti anektovali sousední ostrovy Abú Músá a Velký a Malý Tunb (1971), náležející Spojeným arabským emirátům. Hrozí, že se něco podobného může opakovat i v případě Bahrajnu. Přitom íránská propaganda dlouhodobě předkládá historické argumenty. Revoluční Írán však přidává koncept exportu íránské revoluce a povinnost chránit šíity v zahraničí (Tamtéž: 242–279).

Kromě toho se podle Belfera Írán v rámci doktríny exportu revoluce pokoušel v Bahrajnu rozdmýchávat nepokoje i v nedávné minulosti, a to především během dvou nezdařených pokusů o puč provedených Islámskou frontou za osvobození Bahrajnu (1981 a 1987). Napětí mezi oběma zeměmi se dále vystupňovalo v důsledku íránsko-irácké války v letech 1980–1988, když Íránci začali s útoky na ropné tankery a pokusili se zaminovat bahrajnské vody. To vedlo k zapojení Američanů, v jejichž zájmu bylo zajistit přísun dostatečného množství ropy na světové trhy. Američané tehdy zdecimovali íránské námořnictvo a v Bahrajnu se usadili natrvalo (Tamtéž: 297–315).

Vliv šíitského Íránu na šíitské Bahrajnce se navíc podle Belfera může přenášet duchovní autoritou takzvaných *mardžů*. Každý běžný šíitský věřící i řadový duchovní by si totiž měl určit, kterou náboženskou autoritu bude ve věci interpretace islámu následovat. Takto vznikají hierarchie, na jejichž vrcholcích se nacházejí velcí ajatolláhové. A jelikož malý Bahrajn nikdy nedisponoval centry šíitské učenosti, loajality zdejších věřících se často upínají k ajatolláhům ze zahraničí, vedle Iráku a Libanonu také z Íránu. A existuje podezření, že kromě náboženských pokynů cizí duchovní ovlivňují i politické preference věřících, třeba ve směru íránského konceptu vlády islámských právníků (Tamtéž: 97).

Podle Belfera se vliv Íránu na náboženské smýšlení Bahrajnců navíc zvýšil poté, co Saddám Husajn zavřel do té doby nejprestižnější šíitské náboženské semináře v iráckém Nadžáfu (založené 1056). Poté studenti náboženství odcházeli do alternativního centra šíitské vzdělanosti, jímž se stal íránský Komm. Takto vznikala bratrstva celoživotně zasíťovaných studentů a učitelů, kteří se po návratu do svých domovských zemí vzájemně podporují v prosazování revoluční verze šíitského islámu. Typickým příkladem je podle Belfera vlivný bahrajnský ajatolláh Ísa Kássim, který se otevřeně hlásí k íránským revolučním vůdcům (Tamtéž: 82–92).

Ani akademický hlavní proud se neobejde bez diskuse o možném vměšování Íránu, když se snaží analyzovat bahrajnskou revoluci. Vůči potenciálu Íránu zasahovat do vnitřních záležitostí Bahrajnu jsou však Matthiesen i Mendel spíše skeptičtí. Nicméně podle Matthiesena opozici uškodily dva pokusy Íránců zorganizovat převrat v letech 1981 a 1987. Dodnes tak na opozici leží podezření a režim toho využívá. Během revoluce (2011) propaganda připomínala, že se část protestujících hlásí k proiráckému exulantovi Hádímu al-Mudarrisímu. Právě on stál za pokusem o puč z roku 1981 a dnes provozuje protirežimní televizi. Režim pak líčil všechny demonstranty jako íránské agenty, čímž je diskreditoval (Matthiesen 2016: 33–49).

Vláda ale podle hlavního proudu nepřináší přesvědčivé důkazy o napojení opozice na Írán. Odvolává se například na depeše americké ambasády ze serveru Wikileaks: „*Vždy, když se toto tvrzení objeví, žádáme bahrajnskou stranu, aby se s námi podělila o důkazy. Dodnes jsme ale žádné přesvědčivé důkazy o íránských zbraních nebo o íránské finanční podpoře neviděli, a to minimálně od poloviny devadesátých let, kdy byli zatčeni příznivci ajatolláha Širázího*“ (podle Tarant 2014: 92). Matthiesen si dokonce pohrává s myšlenkou, že kdyby Íránci skutečně naplnili své zdroje proti Bahrajnu, muselo by v tak malé zemi dojít k podstatné změně. Matthiesen v této souvislosti cituje íránského vůdce Alího Chámeneího z 3. února 2012: „*Vládcí Bahrajnu tvrdí, že Írán zasahuje do vnitřních záležitostí. To je lež. Nevměšujeme se. Kdybychom se vměšovali, vše by bylo v Bahrajnu jinak*“ (Matthiesen 2016: 50). Podobně například podle Matthiesena část bahrajnských duchovních vskutku studovala v Kommu. Nešlo ale o íránskou konspiraci, nýbrž o důsledek politiky Saddáma Husajna, který irácké semináře svého času zavřel a bahrajnským studentům nezbývalo než se poohlédnout jinde. Kromě toho íránské ajatolláhy jako své mardži patrně následuje jen menšina Bahrajnců. A jen menšině z nich imponují ti z íránských ajatolláhů, kteří forsírují Chomejního revoluční koncepci. Dle Matthiesena se naopak větší na šíitů hlásí k umírněnému Alímu al-Sistánímu z Iráku (Matthiesen 2016: 50).

Bahrajnský režim tedy v líčení hlavního proudu používá íránskou kartu k diskreditaci opozice dlouhodobě, jde tedy o jakýsi folklor. Dynastie je vůči íránskému vměšování ostražitá, cítí se zranitelná a má tendenci ospravedlňovat vlastní neúspěchy s poukazem na íránský komplot. Tatáž vláda ale s Íránem zároveň rozvíjí na poměry Zálivu rozsáhlé diplomatické i obchodní styky, v zemi nechává íránské banky a šíitům umožňuje cestovat na náboženské poutě. Rozpor mezi režimní politikou a rétorikou činí onu rétoriku, nekriticky přebíranou Belferem, nevěrohodnou (srovnej také Tarant 2014: 89–95).

Argumentace hlavního akademického proudu v této souvislosti dokonce stanovuje hypotézu o sebenaplňujícím proroctví. Přehnaná obava bahrajnského režimu z proirácké opozice vede k přehnaným represím šíitů. To může posilovat jejich odpor a zvýrazňovat

sektářskou identitu. Režimní represe totiž mimo jiné oslabí umírněné šiity ze strany al-Wifák, na jejichž místo nastoupí radikálnější duchovní a mládež z hnutí al-Hakk nebo al-Wafá. Spirála radikalizace poté zpětně ospravedlní režimní represe. Ale také stvoří podmínky pro vstup Íránců do stále rozdělenějšího Bahrajnu (srovnej Tarant 2014: 90).

Na nejobecnější rovině hlavní proud uznává, že v Zálivu pokračuje střet dvou regionálních velmocí – Saúdské Arábie a Íránu – o hegemonii. Například Matthiesen připomíná, že svržení diktatury v Íráku (2003) dalo střetu novou dynamiku, když odstranilo sílu vyvažující íránskou moc. Bahrajn se pak skutečně nachází na nejvíce exponované linii této konfrontace. Na rozdíl od Belfera ale akademický mainstream nevykresluje Írán jako jediného viníka konfrontace a propagátora sektářství. Saúdská Arábie, nucená pacifikovat výbušnou, ropou nasáklou a šiity obývanou Východní provincii (al-Kátíf), v příběhu akademiků, jako je Mendel nebo Matthiesen, vystupuje stejně agresivně. Přitom je stejně jako Írán hnána jak dlouhodobými geopolitickými zájmy, tak i vše komplikujícím náboženským fundamentalismem (Matthiesen 2016: i–ix, 1–25). Konečně mainstream se zdánlivě shodne s Belferem v kritice nečinnosti Spojených států. Avšak zatímco Belfer USA kritizuje, že spojenci nepřišli na pomoc, mainstreamu vadí, že Američané v rozporu se svou prodemokratickou rétorikou (Egypt) i politikou (Libye) nepodpořili požadavky revolucionářů (Mendel 2014: 184–194; Matthiesen 2016: 72–92).

ODLIŠNÉ RÁMOVÁNÍ REVOLUCE: SOUČÁST ARABSKÉHO JARA, NEBO SPECIFICKÁ DYNAMIKA?

Jak bylo naznačeno výše, k poslední eskalaci napětí mezi Bahrajnem a Íránem došlo podle Belfera během arabského jara. Tehdy prý Írán provokoval aktivitu svých plavidel v okolí Bahrajnu, avšak Američané vedení Obamou se drželi trestuhodně zpátky. Takže v Bahrajnu nakonec intervenovala Saúdská Arábie a Spojené arabské emiráty. Nepotlačovaly tím však demonstranty, ale odstrašovaly Íránce (Belfer 2014: 360–365). Belfer touto narací odmítá kontextualizaci bahrajnských protestů z roku 2011 jako součásti arabského jara. Namísto toho protesty vykresluje jako důsledek íránské konspirace: „*Násilí bylo jen jednou epizodou staletých geopolitických ambicí Íránu, snažících se manipulovat emocemi Bahrajnců s cílem navyšovat vlastní regionální moc*“ (Tamtéž: 253). Írán podle Belfera vedl asymetrickou či hybridní válku, protože vzhledem k americké základně a konvenční převaze armád GCC nemohl zaútočit přímo. Íránskými agenty se tak prý staly teroristické skupiny jako Mládež 14. února, *Sacret Defence Bahrain* nebo Vojenské křídlo Hizballáhu. Ty byly údajně navázané na íránské jednotky al-Kuds a zároveň spolupracovaly s největší šiitskou politickou stranou al-Wifák (Tamtéž: 191–235), jež ve volbách 2010 obhájila 18 z celkem 40 křesel v dolní komoře parlamentu (srovnej Matthiesen 2016: 15).

Naopak akademický mainstream přiznává klíčovou roli vnitropolitické dynamice. Navíc uznává i mobilizační apel celoarabských protestů, přičemž, jak již bylo doloženo, vliv Íránu naopak upozaduje. V naraci Mendela i Matthiesena začala bahrajnská revoluce 14. února 2011. V Belferově naopak růstem politického násilí a dvěma údajnými neúspěšnými pokusy o převrat po roce 2008 (srovnej Belfer 2014: 270–286). Svržení tuniského a egyptského prezidenta tedy bylo podle hlavního proudu katalyzátorem protestů. Svolány však byly dopředu, s cílem připomenout desáté výročí schválení takzvané Národní akční charty (2001). Ta slíbila pokračovat v demokratických reformách ze sedmdesátých let 20. století. Charta vzbudila očekávání, ale následně frustrace. Navzdory proklamacím totiž nevznikl silný parlament, ale z voleb vzhází pouze dolní komora parlamentu s menšími pravomocemi než komora horní, která je nadále jmenována králem. Král navíc může dále vládnout prostřednictvím dekretů a také může parlamentem schvalované zákony vetovat (srovnej také Tarant 2014: 90–105). Aby toho nebylo málo, moc dynastie byla podle Mendela pojištěna překreslením volebních okrsků, tak aby byly zvýhodněny sunnitské oblasti na úkor šiitských. Protestující proto požadovali demokratizaci v duchu Národní charty. Kromě toho chtěli i rezignaci zkorumpovaného – a celosvětově

nejdéle vládnoucího (od roku 1971) – premiéra, podezřelého z machinací s pozemky (Mendel 2014: 190).

Pokud jde o saúdskoarabskou vojenskou intervenci, nešlo například podle Matthiesena o odstrašování Íránců. Na to postačuje přítomnost Američanů. Šlo naopak o psychologickou podporu bahrajnského režimu, aby potlačil demonstrace, protože ty se začaly šířit také v šíitské Východní provincii na území Saúdské Arábie. Kromě vojenské intervence totiž Rijád preventivně zakázal vstup saúdských šíitů do Bahrajnu, aby se zde nezradikalizovali a nezformovali společné přeshraniční hnutí (Matthiesen 2016: 25–32).

ODLIŠNÉ DEMOGRAFICKÉ ÚČETNICTVÍ: ŠÍITÉ A SUNNITÉ, EXKLUZE A INKLUZE

Belfer odmítá základní demografické a socioekonomické argumenty hlavního akademického proudu. Správně poukazuje na to, že neexistují tvrdá data o tom, že je v Bahrajnu majorita skutečně šíitská (cenzus náboženskou příslušností nezjišťuje). Pokud kromě občanů (750 tisíc) započítáme všech 1,2 milionu obyvatel (tedy i hostující dělníky ze sunnitských zemí, jako je Pákistán či Bangladéš), nelze podle Belfera o šíitské majoritě hovořit zcela jistě. Kromě toho prý neexistují ani data o diskriminaci šíitů. Konečně liché mají být i doklady o migrační a naturalizační politice cíleně měnící složení obyvatel ve prospěch sunnitů (Belfer 2014: 107).

Belfer však jde v kritice demografického faktoru dále: prezentuje data z vlastního výzkumu. Ten analyzoval sňatkové certifikáty zaměstnanců šesti ministerstev a řady veřejných institucí, firem a bank. Sňatky totiž muslimové uzavírají před sunnitskou nebo šíitskou autoritou. Z vydaných certifikátů pak lze dovodit náboženskou příslušnost zaměstnanců. Belferovi přitom vychází, že šíité nejsou majoritou ani nejsou politicky či ekonomicky diskriminováni nižším podílem ve státních či soukromých institucích. Například na ministerstvu zdravotnictví či školství dominují (83 %, respektive 72 %). Pouze na ministerstvu financí tvoří menšinu (21 %). Stejně tak jsou zastoupeni mezi zaměstnanci veřejných institucí (Bahrajnská národní plynárenská společnost 31 %, Bahrajnská univerzita 47 %) a ve velkých firmách i bankách (kolem 53 %; Tamtéž: 108–122).

Oproti tomu mainstream tvrdí, že politické napětí v Bahrajnu je generováno útlakem většinově šíitského obyvatelstva odstavovaného od moci, zdrojů, statusu i kariérních příležitostí. Šíitská většina má být mocensky ovládána a socioekonomicky diskriminována sunnitskou menšinou, vedenou dynastií Al Chalífa (Tarant 2014: 81; Mendel 2014: 187).

Belferův výzkum není jen v ostrém rozporu s většinovou narací, ale podle mého názoru trpí zásadními metodologickými nedostatky. Pomineme-li fakt, že nejmladší kohorta zaměstnanců je většinově svobodná (takže data neříkají nic o mladé generaci, jež je politicky nejrelevantnější s ohledem na diskuse týkající se revoluce), a skutečnost, že řada Bahrajnců uzavírá smíšená manželství (takže se část šíitů bere před sunnitskou autoritou, a naopak), je naprosto zásadní, že Belfer vůbec netuší, na jakých příčkách v rámci analyzovaných organizačních hierarchií jednotliví sunnité a šíité stojí. Belfer neví, zda sunnité nejsou nadproporčně zastoupeni ve vedoucích pozicích, zatímco šíité v daleko početnějších pozicích podřízených a hůře honorovaných, což je argument hlavního proudu o takzvaném skleněném stropu pro šíity. Z pouhé početní převahy šíitů v dané instituci tedy ještě nelze vyvodit, že zde nejsou diskriminováni či jinak znevýhodněni. Korektnější a průkaznější by byl postup, při kterém by Belfer například analyzoval sektářskou příslušnost ministrů vlády nebo ředitelů nevládních firem a státních institucí. Tedy zjišťoval afiliaci elitních jedinců na špičkách organizačních hierarchií.

Druhým problémem je, že autor byl ve svém výzkumu závislý na spolupráci nedemokratické vlády, která sama záměrně otázku stran afiliace k sektám do cenzu nezařazuje. Belfer však režimu ve věci nezmanipulovaného poskytnutí certifikátů nekriticky důvěřuje: „*Není důvod zpochybňovat validitu poskytovaných informací ze strany osob či institucí.*“ Proč by to ale režim dělal, když se zdráhá učinit totéž v cenzu? A jak si Belfer ověřoval spolehlivost certifikátů, které mu byly poskytnuty? (Belfer 2014: 114).

Třetí problém spočívá v tom, že Belfer činí sáhodlouhé a obecné závěry, jako kdyby měl data získaná náhodným výběrem. Jeho závěry jsou však činěny pouze na takzvaném dostupném vzorku. Tedy na datech o institucích, které byly ochotné s ním spolupracovat, a on tento výběr neměl pod kontrolou. Proto například nemá pokryta klíčová ministerstva (obrana, vnitro, zahraničí). A proto z dat nedokáže určit, jaký je v Bahrajnu skutečný podíl sunnitů a šiitů. Není tedy ani s oporou v sebepřesnějších podílech sunnitů a šiitů v jednotlivých organizacích schopen říci nic o diskriminaci. Spolehlivě totiž neví, jaký je podíl šiitů v celé populaci. Takže naměřená procenta za jednotlivé organizace nemá k čemu vztahovat.

REVOLUCE, KONTRAREVOLUCE A POLITIKA IDENTITY: ODLIŠNÝ VÝKLAD SEKTÁŘSKÉ POLARIZACE

Jak již bylo zmíněno, Belfer přičítá sektářství dvojí jediné hrozbě v podobě iránské konspirace a aktivitě proiránské opozice. Předkládá tak monokauzální vysvětlení sektářství (Belfer 2014: 11 a 191–286).

Belfer tak k tomuto tématu nemá příliš co říci. Naopak pro hlavní proud to je klíčové téma, které podrobně rozpracovává. Pracuje přitom s multikauzálním vysvětlením, jakkoliv je v jeho podání primárním generátorem sektářství strukturální nastavení režimu. Šiité nejsou odstavováni jen od moci, ale také od zdrojů a kariérních příležitostí. Sociální nůžky mezi sunnity a šiity se rozevírají, nejviditelněji v oblasti bydlení a pracovního trhu.

V zemi, kde tvoří 90 % pracovních míst veřejný sektor a státní podniky, hrají politické konexe zásadní roli při hledání zaměstnání i kariérním postupu. Ačkoliv mají šiité stejně dobré vzdělání, na trhu práce trpí diskriminací a dostávají méně příležitostí. To vede k frustraci. Nezaměstnaností jsou nejohroženější dvě skupiny: mládež a šiité. Vůbec nejohroženější jsou proto mladí šiité ze sociálně vyloučených venkovských oblastí. Z šiitských vesnic, jako je Sanábis, Džidd Hafis nebo Sitra, se proto rekrutuje nejvíce radikálů, dochází zde ke srážkám s policií, konfrontace se stávají volnočasovou aktivitou. Z vesnic pak také pocházelo jádro demonstrantů z roku 2011 (srovnej Tarant 2014: 85–98).

K podobně viditelné diskriminaci dochází i v bydlení. Zatímco většina příměstských šiitů žije v přelidněných a zchátralých domech, sunnitská elita obsadila výstavné čtvrti a rezidenční části hlavního města izolované od zbytku obyvatel. Šiitům bez politického krytí jsou navíc lukrativní pozemky vyvlastňovány. V developerských projektech či průmyslových zónách však poté nedostanou práci (Tamtéž: 85–94).

Vše je podle Mendela komplikováno vládní politikou lákající do zemí zahraniční dělníky z chudých a převážně sunnitských zemí (Pákistán, Bangladéš, Indie, Jordánsko, Jemen; viz Mendel 2014: 189). Jen v letech 1980 až 2002 se počet obyvatel zdvojnásobil, a to kvůli imigraci. Imigranti však zvyšují tlak na domácí šiity, jimž na trhu práce i v bydlení konkurují. Ceny nájmu a nemovitostí tak rostou, pracovních míst je relativně méně, a mzdy jsou naopak stlačovány dolů (srovnej Tarant 2014: 81).

Nejcitlivější je pak podle Mendela zaměstnávání imigrantů v represivních složkách, kde je pro šiity nemožné práci získat. Jde přitom o pokračování britské koloniální tradice, kdy bývaly v zájmu zajištění loajality represivní složky složeny z lidí dovezených z jiných částí impéria a existenčně závislé na politické správě. Bahrajn tak byl jednou z mála zemí arabského jara, kde policie a armáda zachovaly loajalitu režimu (Mendel 2014). Proti demonstrantům se podle Matthiesena nezdráhaly použít násilí nejen proto, že v zemi nebyla zahraniční média a tlak Západu byl minimální, ale hlavně proto, že příslušníky represivních složek s demonstranty nepojilo žádná pouta. Odvetné útoky šiitských radikálů poté nemíří pouze na uniformované policisty, ale množí se útoky na Asijce obecně. Ti jsou viděni nejen jako ekonomická konkurence, ale i jako kolaboranti a opora režimu (Matthiesen 2016: 16, 31–32).

Dlouhodobé napětí pak podle Matthiesena posiluje sektářskou identitu mezi sunnitskými imigranty. Pákistánci a Indové se vůči šiitům vymezují a chápou je jako ekonomickou

i bezpečnostní hrozbu. Poté doma v Pákistánu či Afghánistánu rozdmýchávají protišiiitské nepokoje. A naopak se loajálně upínají k sunnitské dynastii Ál Chalífa. K účasti imigrantů na prorežimních demonstracích tak nevedl jen pokyn zaměstnavatelů. Šlo o autentické vyjádření preferencí. Vládní politika naturalizace loajálních cizinců je tedy vedena s cílem zvrátit z hlediska dynastie nepřívznivý sektářský poměr sil a vytvořit silnou sociální základnu režimu. Množství cizinců je typické pro celý Záliv. Nicméně pouze Bahrajn jim podle sektářského klíče hromadně uděluje občanství; například jako jediná monarchie Zálivu poskytl azyl syrským sunnitům (Tamtéž: 33–36).

Další faktory posilující šiitskou identitu lze podle hlavního proudu hledat ve změně geopolitické konstelaci za hranicemi země. Nikoliv však pouze v iránsko-saúdské konfrontaci. Důležité bylo dle Matthiesena svržení irácké diktatury (2003). Na troskách starého iráckého režimu stranícího sunnitským kmenům se prosadila nová a převážně šiitská politicko-ekonomická elita. Bahrajnští šiité to zblízka sledují, protože mohou do Iráku opět cestovat na poutě a obnovovat zpřetrhané příbuzenské a obchodní styky. Vývoj v Iráku tak posílil sebevědomí bahrajnských šiitů toužících po obdobném přerozdělení moci a zdrojů. Klíčovou událostí se však stal teroristický útok al-Káidy demolující mešitu al-Askarí a hrobku šiitských imámů v Samarrá (2006). Obecněji pak sektářskou identitu v Bahrajnu posilovala irácká občanská válka, stavící proti sobě šiitské a sunnitské Araby (Tamtéž: 18–20).

Sektářství však podle Matthiesena zásadně posílila dynamika protestů z roku 2011 a následné kontrarevoluční represe. Protesty se zprvu nesly v duchu národní jednoty a demonstranti skandovali hesla jako: „*Jsme bratři, sunnitě a šiité, tato země není na prodej!*“ Nicméně sunnitě demonstrace postupně opouštěli. Necítili se dobře, když se na protestech prosazovaly slogany dovolávající se šiitských mučedníků: „*Naší duši, naší krví budeme tě bránit, ó Husajne*“ (rýmuje se s „ó Bahrajne“; viz Matthiesen 2016: 33–71 a 68).

Za tyto a další excesy byla zodpovědná menší – ale o to hlasitější – část opozice z náboženských hnutí al-Hakk či al-Wafá. Kontraproduktivně působil pochod šiitských demonstrantů do bohatých sunnitských čtvrtí, a to včetně čtvrti ar-Rifá, kde žije královská rodina. Stejně tak protestující zablokovali čtvrť *Bahrain Financial Harbour*, kde nemovitosti vlastní premiér a pracuje sunnitská elita. Kromě toho se množilo lynčování přistěhovalců podezřelých z práce pro bezpečnostní složky. A také špatně vypadalo, že infrastruktura demonstrací (vývařovny, vlajky, ampliony) stála na infrastruktuře šiitských komunit, jež se používá k zajištění náboženských svátků (srovnej Tarant 2014).

Avšak podle akademického mainstreamu se hlavní šiitská opoziční strana al-Wifák snažila této sektářské dynamice bránit. V této souvislosti cituje například umírněný proslav jejího klíčového vůdce šejcha Alího Salmána k demonstrantům: „*Každý šiita nese zodpovědnost za bezpečí každého sunnitského jednotlivce, domu či rodiny. A každý sunnita nese také zodpovědnost za každého šiitu. Bezpečnost každého sunnity v této zemi je otázkou mé vlastní bezpečnosti. Jeho krev je má krev, jeho tělo je mým tělem. Zbavme se tedy té sektářské karty, a až tak učiníme, zůstane tu po ní jen vítězství pro nás všechny*“ (Tamtéž: 104).

Podle Matthiesena se však postupně prosazovaly militantní a sektářské segmenty opozice, umírněné hlasy ztrácely kontrolu. Mezi šiitskými demonstranty se posiloval pocit výlučnosti informovaný bahrajnským nativismem. Ten pokládá za domácí pouze šiity, zatímco královská rodina i ostatní sunnitě jsou jen „náplava“, která do země přišla v několika vlnách z ciziny. Exkluzivistický revoluční diskurz pak odrazoval sunnity od účasti na protestech, vedl je k obavě z úspěchu revoluce, takže přecházeli na stranu prorežimních demonstrací (Matthiesen 2016: 29–32, 45–49).

Politici podnikatelé s identitou svůj byznys podle mainstreamu provozovali na obou stranách. Hlavní odpovědnost však přičítají režimu. Saúdský a bahrajnský režim se podle Matthiesena obávaly, aby nevzniklo silné opoziční hnutí, jež by proti režimu sjednotilo sunnitské a šiitské segmenty populace. Reakcí režimu na protesty proto byla kombinace

represí, ekonomických bonusů (každý občan dostal jednorázově 1000 dinárů, asi 50 000 Kč) a rozdmýchání sektářství, které opozici rozdělovalo a oslabovalo (Tamtéž: 18–32, 126–130). V Bahrajnu totiž podle Matthiesena existuje tradice opoziční spolupráce napříč sektami. Příkladem je takzvaná bahrajnská intifáda z devadesátých let 20. století. Nebo levice vzniknuvší v padesátých až sedmdesátých letech 20. století, v jejichž stopách kráčí strana Waad, která otevřeně podpořila i revoluci z roku 2011 (Tamtéž: 10–17).

Režim podle Matthiesena nejprve pozatýkal umírněné opoziční vůdce, kteří od sektářství odrazovali. Tím vznikl prostor pro radikálnější hlasy, což vedlo k proměně revolučního diskurzu. Dalším krokem byly prorežimní demonstrace, které se nazývaly „shromáždění národní jednoty“, ale odehrávaly se u hlavní sunnitské mešity al-Fátiha. Nejen v tábore opozice, ale i režimu se na mobilizaci podílely náboženské autority v mešitách a prosazovaly se náboženské slogany. Sektářské čtení protestů také podporovala oficiální média. Následná intervence saúdské armády byla šíitů pochopena jako okupace ze strany státu propagujícího nesnášenlivou a explicitně protišíitskou wahhábstickou verzi sunnitského islámu. Přítomnost sunnitských zahraničních vojáků dále posílila šíitskou identitu demonstrantů (Tamtéž: 50–71).

Avšak k sektářství nejvíce přispěly režimní represe. Šíitské čtvrti a vesnice byly podle Matthiesena obkrouženy policejními a vojenskými stanovišti. Na těch docházelo k šikaně a konfliktům i s těmi šíity, kteří se protestů neúčastnili. Také zatýkáni a napadáni demonstrantů v ulicích vedly k obětem a k následné mobilizaci příbuzných a přátel, kteří protesty původně nepodporovali (Tamtéž: 60–71). Ve věznicích pak byli šíité systematicky uraženi pro svou víru, jakkoliv je následně režim obviňoval z rozdmýchávání sektářství. A protože represe vykonávaly sunnitské bezpečnostní složky, narůstal i moment sektářského antagonismu (srovnej Tarant 2014: 125). Symbolickým se nakonec podle Mendela stalo stržení symbolu revoluce, Perlového monumentu. Namísto něj vznikla Farúkova křížovatka, pojmenovaná po přízvisku chalífy neoblíbeného mezi šíity (Mendel 2014: 194).

ZÁVĚR

Belfer a hlavní akademický proud reprezentovaný zde Matthiesenem a Mendelem předkládají odlišné až protikladné explanační faktory vzniku a dynamiky bahrajnské revoluce. Belfer vlastně přes enormní rozsah své práce, daný repetitivností základních tezí, nabízí jednoduché monokauzální vysvětlení. Hybatelem revoluce i sektářské polarizace byl Írán, protože v roce 2011 jen vyvrcholila jeho poslední snaha o změnu bahrajnského režimu, jež započala po roce 2008. Proto také bahrajnská revoluce nemá nic společného s arabským jarem. Aby autor tezi o klíčové roli Íránu podepřel, zpochybňuje argument o autoritářském charakteru bahrajnského režimu, v jehož rámci dochází k diskriminaci většinových šíitů a jsou potlačována práva všech občanů, tedy i sunnitské menšiny.

Oproti tomu akademický mainstream pracuje s výrazně multikauzální narací. Roli Íránu ignoruje, identifikuje však daleko významnější externí a především interní faktory vzniku revoluce a její následné sektářské dynamiky. Kromě role Íránu upozadřuje také bahrajnské specifikum tím, že zdejší revoluci vykresluje jako součást širšího celoregionálního emancipačního povstání proti autoritářství a socioekonomické marginalizaci. Multikauzální explanace se pak nejvíce uplatňují při výkladu sektářského momentu, který zapůsobil jako výrazně kontrarevoluční síla a jehož komplexitu Belfer zcela ignoruje.

Hlavní příčinu rozdílných pohledů spatřuji v tom, jakým způsobem jednotliví badatelé do problematiky vstupují. Belfer v Bahrajnu prováděl rozhovory primárně s představiteli režimu a státních institucí. Nesnažil se však o tolik potřebnou rekonstrukci režimní percepce událostí spjatých s arabským jarem, což je přístup, který v akademické literatuře výrazně absentuje, protože arabské jaro je stále vyprávěno primárně pohledem revolucionářů. Belfer naopak implicitně a nekriticky tvrdí, že to, co mu respondenti říkají, není jejich subjektivní čtení reality, ale realita sama. Tento přístup jde napříč celou knihou. Nejsilněji se režimní diskurz do Belferovy knihy nekriticky otiskl v závěrečné kapitole

„Conclusion: From Revolution to Reinvention“ (Belfer 2014: 369–402), která působí, jako by byla opsaná z režimních propagačních materiálů, přičemž tato kapitola končí autorovým zvoláním, že „*Bahrajn je více než geografická lokace. Je to idea*“ (Tamtéž: 402).

Akademický hlavní proud naopak do terénu dosud vstupoval spíše skrze opoziční aktéry. Jeho autoři docházeli na demonstrace a dělali rozhovory s revolucionáři, mezi kterými měli často přátele. To je případ především Tobyho Matthiesena. Druhou metodou je pak kromě práce s otevřenými zdroji dávajícími velký prostor revolucionářům či s uniklými americkými depešemi publikovanými na Wikileaks především odkazování na rozsáhlou zprávu Bahrajnské nezávislé vyšetřovací komise z roku 2011 (BICI 2011). Na tu se dodnes odvolává jak režim, tak opozice. Zároveň ji ovšem obě strany kritizují, což indikuje její relativní nezávislost a objektivitu. Naraci BICI s kritickým nadhledem poučným kulturními a historickými reáliemi používá Mendel (srovnej také Tarant 2013).

Předpoklad autora tohoto eseje o nižší komplexitě a větší průzračnosti v případě malého státu se však nenaplnil. Esej naopak ukázal, že ve věci stěžejních témat analyzovaných také v souvislosti s dalšími zeměmi arabského jara – role partikulárních identit a jejich politizace, vnějších aktérů a vnitropolitické dynamiky (vs. celoregionální) – zůstává více otázek než odpovědí i v případě Bahrajnu. Právě proto se jako průkaznější jeví multikauzální explanace, která se snaží kriticky zkoumat a vzájemně poměřovat dynamicky se proměňující roli celé řady možných faktorů a neupíná se pouze k faktoru jednomu.

Karel Černý

Literatura

- BICI (2011): Report of the Bahrain Independent Commission of Inquiry. Manama: Bahrain Independent Commission of Inquiry.
- Dürkheim, Emil (2002): *Elementární formy náboženského života*. Brno: CDK.
- Mendel, Miloš (2006): *Hidžra: Náboženská emigrace v dějinách islámských zemí*. Praha: Orientální ústav.
- Mendel, Miloš (2010): *Džihád: Islámské koncepce šíření víry*. 2., rozšířené vydání, Brno: Atlantis.
- Tarant, Zbyněk (2013): Po manámském jaru, saúdská normalizace – neslavný konec bahrajnského protestu. *Nový Orient*, 2013, Vol. 68, No. 1, s. 2–7.
- Tarant, Zbyněk (2014): Bahrajn. In.: Křížek, Daniel – Tarant, Zbyněk (eds., 2014): *Arabské jaro*. Plzeň: Západočeská univerzita.